

of market regulation of derivatives market and determined their features and main modern administrative institutions.

Key words: *the derivatives market, the institutional structure, government regulation, self-regulatory organizations.*

Бурденко Ірина Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» (м. Суми).

УДК 369:368.025.66

Г. Г. Козоріз

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Досліджено історичні передумови розвитку соціального страхування в низці країн світу. Проаналізовано ключові інституціональні характеристики окремих національних систем соціального страхування. Виділено концептуальні компоненти формування цивілізованого інституту соціального страхування, що засновані на передових досягненнях, і визначено пріоритетні напрями їх розвитку для України.

Ключові слова: *соціальні ризики, соціальне забезпечення, інститут соціального страхування, пенсійне страхування, страхування від безробіття, страхування здоров'я, страхування від нещасних випадків на виробництві.*

Постановка проблеми. Відмінною рисою життя сучасної людини є соціально-економічні ризики, що пов'язані з настанням нещасних випадків, хворіб, старінням населення, безробіттям тощо. У соціально орієнтованих економіках зниження таких ризиків покладено на базовий інститут соціального страхування, який суттєво зміцнив свої позиції за минуле століття (зокрема, обсяги його фінансування збільшилися з 1–2% ВВП до 10–25% ВВП у більшості розвинутих країн). Зазначені зміни були б неможливі без активної державної підтримки, що проявляється в сукупності заходів законодавчого, регуляторного і контрольного впливу, спрямованих на формування сприятливого інституціонального середовища для ефективного функціонування цього суспільно важливого напрямку соціальної політики.

© Г. Г. Козоріз, 2013

В Україні протягом двох останніх десятиліть відбувались активні перетворення, пов'язані з формуванням принципово нової системи соціального захисту: формування і вдосконалення законодавчої бази соціального страхування, регламентація діяльності основних суб'єктів правовідносин у цій сфері, активна модернізація фінансових механізмів різних видів соціального страхування.

Оцінюючи поточний стан справ у цій сфері, можна відмітити незавершеність законодавчого оформлення вітчизняної системи соціального страхування, а також недостатню ефективність функціонування фінансових механізмів його практичної реалізації. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання концептуального характеру, пов'язані з обґрунтуванням національної моделі соціального захисту на загальноприйнятих у цивілізованому суспільстві принципах соціального страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вітчизняних і зарубіжних дослідників показав наявність значного наукового інтересу до соціального страхування як ключової організаційно-правової форми соціального забезпечення. Теоретичні аспекти, функціональні ознаки, принципові відмінності, видова специфіка соціального страхування, тенденції його формування та розвитку в Україні залишаються актуальними напрямками комплексних досліджень соціальної тематики для багатьох науковців (В. Д. Базилевича, В. О. Безуголі, Е. М. Лібанової, Ю. М. Маршавіна, Б. О. Надточія, С. А. Юрія та ін.).

В останні роки сферами особливої уваги економістів виступають: ретроспективний аналіз розвитку систем соціального захисту у світі, у тому числі й соціального страхування [5; 6; 9; 11]; аналітичні огляди сучасного стану системи соціального страхування в Україні, метою яких є обґрунтування напрямків її вдосконалення з використанням більш ефективного інструментарію реалізації соціальної функції держави [3; 7; 8]; проблеми використання потенційних можливостей вітчизняного інституту соціального страхування в системі соціальної політики України [2; 4].

Метою статті є дослідження історичних передумов і ключових інституціональних параметрів, що впливають на ефективність розвитку системи соціального страхування в різних країнах, а також визначення на цій основі концептуальних засад формування цивілізованої системи соціального страхування, прийнятних для застосування в умовах України.

Попередній моніторинг дозволив нам виділити п'ять країн (Німеччина, Великобританія, Швеція, США та Японія), чий успішний досвід у цій сфері, як очікується, може слугувати джерелом довідкового матеріалу при формуванні національної моделі соціального страхування в Україні. Для спрощення порівняльного аналізу обрані країни досліджувалися за єдиною схемою: ретроспективний огляд передумов розвитку інституту соціального страхування;

характеристика формальних ознак цієї системи; дослідження фінансових аспектів соціального страхування.

Оскільки виникненню будь-якого економічного явища передують певні низка подій історичного характеру, вважаємо за доцільне представити короткий ретроспективний огляд передумов формування інституту соціального страхування в досліджуваних країнах.

Слід констатувати, що прототипи інститутів соціального страхування з'явилися ще в епоху стародавніх цивілізацій, проте перші, близькі до сучасності елементи соціального захисту почали формуватися лише у другій половині XIX – на початку XX століть. Так, у Німеччині закони щодо обов'язкового соціального страхування населення були прийняті у 80-х роках XIX століття з подання канцлера О. Бісмарка, чия соціальна політика полягала у створенні соціального балансу між різними соціальними прошарками. Водночас ця соціальна система передбачала страховий захист лише працюючих і прив'язувала внески та виплати до заробітної плати.

Система соціального страхування Великобританії, започаткована на початку XX століття лордом В. Бевериджем, передбачала надання захисту у зв'язку із захворюванням, безробіттям і старістю всім громадянам і включала допомогу сім'ям, вагітним жінкам та вдовам. В її основі лежали три принципи: універсальності забезпечення (гарантія страхових виплат на всі випадки соціального ризику для всього населення); єдності в забезпеченні (страхові виплати повинні перебувати у прямій залежності не від заробітної плати або рівня втрати працездатності, а від нормальних потреб людини); інтеграції (синтез таких форм соціального забезпечення, як страхування, соціальна допомога та ощадні каси) [6].

Синхронно з Німеччиною почали формуватись основні принципи соціального страхування у країнах Скандинавії. У Швеції базові засади системи «соціального добробуту» було започатковано 1889 року з прийняттям Закону про охорону праці, а з 1913-го у країні почала діяти перша національна програма соціального забезпечення. Особливо активно соціальне страхування почало розвиватись після Другої світової війни, у період, який характеризувався низьким рівнем безробіття.

Початкові елементи соціального страхування з'явилися у США 1910 року, коли було реалізовано федеральну пенсійну програму. Наступне поширення програм соціального захисту було пов'язано з «великою депресією» 1929–1933 рр., коли без засобів до існування залишилась третина робочої сили. Перший закон про соціальне страхування був прийнятий 1935 року, який із плином часу доповнювався численними поправками і положеннями.

Система соціального страхування Японії почала розвиватись ще в 30-х роках XX століття, однак реальне її становлення відбулось у післявоєнні роки:

1946 року було прийнято, а 1950-го доповнено Закон про національну взаємодопомогу нужденним, що замінив соціальні закони 1930-х років. Одночасно набули чинності нові для країни закони про трудові стандарти, страхування у зв'язку із безробіттям, страхування найманих працівників (1945 р.), добробут дітей (1947 р.) і непрацездатних (1948 р.). Японія стала також першою азійською країною, де було впроваджено загальнонаціональну систему страхування здоров'я населення (1961 р.).

У Росії та Україні розвиток соціального страхування розпочався пізніше, а його масштабність і значення для суспільства також суттєво відставали від вищерозглянутих країн. До 1917 року спеціальними видами соціальної допомоги після настання певного віку забезпечувалися тільки окремі напрями професійної діяльності (передусім державна служба). Характерно, що набагато більшої популярності набуло на даній території добровільне страхування через емеритальні каси [5]. Наступна, радянська система соціального страхування будувалась за принципом «страхування без внесків», коли фінансові ресурси акумулювалися за рахунок платежів підприємств і коштів державного бюджету [1].

До початку 1990-х років у більшості розвинутих країн тривав період формування сучасних систем соціального страхування, зокрема: відбувається зміщення акцентів на державне фінансування систем соціального захисту населення; основний тягар внесків починає розподілятися між працівниками та роботодавцями; зростання масштабів соціального страхування дозволяє охопити майже все населення; для регулювання відносин у цій сфері на наднаціональному рівні ухвалюють низку міжнародних документів.

На сучасному етапі можна констатувати, що більшості країн із розвинутою ринковою економікою вдалося сформувати високоефективну інституціональну структуру соціального забезпечення, в якій соціальне страхування займає ключове місце (60–70% усіх витрат соціального спрямування [12]). Водночас можна відмітити суттєву диференціацію систем соціального захисту в окремих регіонах, що відображає специфіку їхнього соціально-економічного, культурного, політичного розвитку (*табл.*).

Таблиця

Специфіка інститутів соціального страхування в окремих країнах світу

Країна	Формальні ознаки системи соціального страхування
Німеччина	Правова, фінансова, організаційна незалежність установ соціального страхування від інших органів державного управління. Кодифікація всіх законодавчих актів у сфері соціального страхування. Держава виконує функції нормотворення, нагляду і контролю діяльності відповідних установ
Великобританія	Об'єднання всіх програм соціального страхування в рамках єдиної системи. Відсутність диференційованих, організаційно оформлених інститутів, що спеціалізуються на страхуванні окремих соціальних ризиків. Значна роль держави у гарантуванні страхових виплат, а також відчутний вплив приватного соціального страхування

Країна	Формальні ознаки системи соціального страхування
Швеція	Універсальність і солідарний принцип фінансування системи соціального страхування. Значна роль держави в перерозподілі соціальних благ, високий рівень соціальних відрахувань та значні соціальні гарантії
США	Відсутність єдиної загальнодержавної централізованої системи соціального страхування. Виплати на соціальне страхування здійснюються з фондів, що утворюються за рахунок податку на соціальне страхування, який стягується з працюючих і підприємців
Японія	Домінування державного соціального страхування, що фінансується з бюджету. Масове охоплення населення пенсійним і медичним страхуванням
Україна	Тісне переплетіння елементів соціального страхування і допомоги. Невідповідність рівня страхового навантаження рівню страхових виплат і внесеним страховим засобам

Примітка. Складено на основі опрацювання [5; 6; 9].

У **Німеччині** вся сукупність нормативно-правових актів у цій сфері об'єднана в соціальному кодексі. Більшість населення (у тому числі й пенсіонери, безробітні, учні та студенти) застрахована в системі обов'язкового добровільного страхування здоров'я, яка є практично незалежною від державного бюджету та успішно функціонує на автономних засадах. Характерною рисою є також те, що розмір внесків різниться залежно від платоспроможності застрахованих осіб, а медичні послуги надають відповідно до стану здоров'я, незалежно від розміру страхових платежів.

Пенсійна система Німеччини базується на залежності пенсійних виплат від рівня трудових доходів усіх застрахованих осіб до настання пенсійного віку, від рівня трудових доходів застрахованої особи протягом його трудового стажу, тривалості робочого стажу. Важливим доповненням до державного пенсійного страхування слугують «пенсії підприємств», які багато фірм добровільно виплачують своїм працівникам як додаткові виплати після досягненню похилого віку.

Страхування на випадок безробіття в Німеччині спрямоване на забезпечення засобів до життя, а також мінімізації економічних і соціальних наслідків безробіття.

Страхові відрахування є обов'язковими для всіх категорій працюючих, незалежно від їхніх доходів [1; 6].

Особливостями сучасної системи соціального страхування **Великобританії** є відсутність спеціалізованих інститутів, що займаються страхуванням окремих видів соціальних ризиків. Натомість діє консолідована програма соціального захисту, що охоплює всі програми соціального страхування. Відповідно, страхові внески, що сплачують наймані працівники і роботодавці, не диференціюються за цільовим призначенням.

Важливо, що англійська система медичного страхування має державний характер із високим ступенем централізації управління і фінансується практично повністю за рахунок бюджету [1; 11].

Інститут соціального страхування **Швеції** включає три основні складові: страхування здоров'я; страхування від безробіття; систему національних пенсій. Шведська система державного страхування здоров'я фінансується переважно із суспільних фондів, охоплює практично весь перелік стандартних медичних послуг і дозволяє компенсувати переважну частку витрат на лікування.

Система національних пенсій включає основну (народну), додаткову (трудова) і часткову (неповну) види пенсій. Шведська пенсійна система поки що залишається солідарною, однак у майбутньому розмір пенсії залежатиме від суми внесків на умовному рахунку, що створить додаткові стимули для продовження трудового життя і перерахування відповідних внесків.

Певну специфіку має шведська система страхування від безробіття, яка реалізується через каси, що організуються профспілками. Такі осередки діють на всій території країни та охоплюють певні професійні категорії [5; 11].

У **США** програми соціального страхування регламентуються федеральними законами, нормативними документами штатів або ж їхнім комплексним впливом. Модель пенсійного страхування США передбачає як державну, так і приватну складові, причому остання є більш популярною. Пенсійні фонди відіграють також важливу роль в інвестиційній сфері країни, виступаючи одночасно одним із найважливіших джерел інвестицій в економіку.

Особливої уваги заслуговує система соціального страхування у сфері охорони здоров'я, яка побудована переважно на добровільних і приватних закладах. Добровільне страхування у США успішно доповнює державне фінансування охорони здоров'я, забезпечуючи додаткові сервісні медичні послуги, розширюючи фінансові можливості цієї сфери [5; 11].

Соціальне страхування є головною ланкою сучасної системи соціального забезпечення **Японії**. Основною його метою є забезпечення громадян у разі тимчасової або постійної непрацездатності. Страхові виплати здійснюються за рахунок створюваних в обов'язковому або добровільному порядку фондів, які акумулюються за рахунок страхових внесків населення, роботодавців, а також державних коштів.

Японською пенсійною системою передбачено дві складові. Перша включає страхування найманих працівників за місцем їхньої роботи, де страхові внески сплачують як працюючі, так і роботодавці. Пенсії надають після досягнення відповідного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника. Друга складова формується за рахунок товариств взаємодопомоги, які забезпечують страхування за місцем роботи окремих категорій працюючих.

Ще одна відмінна риса японської соціально-страхової сфери полягає в організації медичного страхування, яке фінансується переважно за рахунок спеціальних фондів. У Японії в цій сфері діють дві ефективні страхові системи – Система страхування осіб найманої праці (виробнича ознака) і Національна система страхування життя (за місцем проживання), які дозволяють охопити переважну масу населення. Передбачені також грошові виплати, пов'язані з народженням дитини, для догляду за хворим, а також у зв'язку з похованням [5; 10].

Проведене дослідження дозволило виділити типові концептуальні за-сади, на яких повинна будуватись цивілізована система соціального страхування: обов'язковий характер основних видів соціального страхування; частковий принцип участі працівників і роботодавців у фінансуванні соціального страхування за додаткової участі держави; акумулювання страхових внесків у спеціальних фондах, які здійснюють страхові виплати; інвестування надлишкових коштів, що надходять від страхових внесків, з метою отримання додаткових доходів; набуття права на матеріальні виплати залежно від страхового стажу; узалежнення розмірів страхових внесків від заробітку чи доходів застрахованих осіб, а мінімальних пенсій і виплат – від прожиткового мінімуму, встановлення граничних значень страхових виплат; фінансування страхових випадків виробничих і професійних захворювань переважно за рахунок роботодавців; комплементарний характер застосування форм добровільного соціального страхування.

Оскільки соціальне страхування займає переважну частку всіх соціальних виплат у досліджуваних країнах, основними кількісними індикаторами допустимо використовувати показники соціальних видатків (рис.).

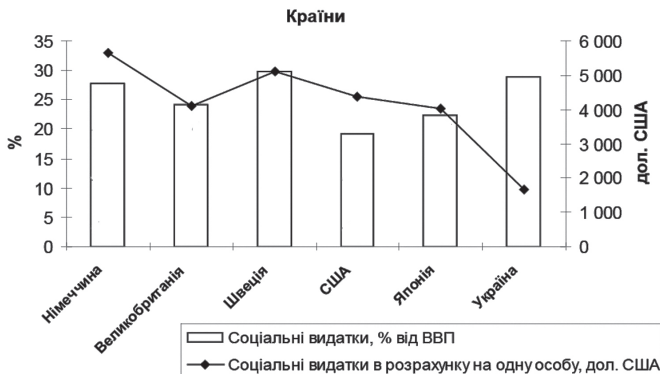

Рис. Кількісні індикатори соціального страхування в окремих країнах світу, 2009 рік [12]

Примітка. Розрахунок показника для України здійснено на основі методології ОЕСР за [13].

Подані показники свідчать, що за питомою вагою соціальних видатків у ВВП Україна (зі значенням 29%) поступається лише Швеції (29,6%), тобто має показники, доволі значимі навіть у порівнянні з розвиненими країнами. Однак високе значення цього індикатора не дозволяє говорити про високу якість системи соціального страхування в Україні. Підтвердженням цьому є величина соціальних видатків у розрахунку на одну особу (1 677 дол.), яка в Україні майже утричі поступається середньому значенню аналогічного показника досліджуваних країн. Це свідчить про суттєвий незадіяний потенціал інституту соціального страхування в Україні, сучасний стан розвитку якого не дозволяє забезпечити населення основними соціальними гарантіями.

На нинішній день чинним законодавством України передбачені всі види загальнообов'язкового державного соціального страхування, які розповсюджені в розвинених країнах світу. Однак, попри формалізоване прийняття загальнообов'язаних міжнародних принципів соціального страхування, у нашій державі все ще спостерігається низка проблем, як-от:

- відсутність чіткого розмежування базових складових соціального забезпечення, через що чинна в нашій державі система соціального страхування зберігає риси, які більше притаманні для соціальної допомоги;
- диспропорційність страхового навантаження на роботодавців, обсягу внесених страхових засобів і рівня реальних соціальних виплат, якого явно недостатньо для покриття всіх страхових випадків;
- декларативний характер застосування важливих регуляторних елементів механізму соціального страхування (термінів, принципів, інструментарію, фінансових інститутів, систем соціальних гарантій тощо), визначених міжнародними стандартами;
- відсутність зацікавленості з боку економічно активних членів суспільства (як працівників, так і роботодавців) у своєчасній та повній сплаті страхових внесків до відповідних фондів;
- недосконалість економічних умов та організаційно-правового забезпечення для формування цивілізованого інституту соціального страхування.

Попри складність і загальносистемний характер цих проблем, необхідно впритул зайнятися пошуком можливих шляхів їх подолання. Найбільш перспективними з них у вітчизняних умовах ми вважаємо:

- систематизацію чинних законів і нормативно-правових актів, що регламентують відносини у сфері соціального законодавства, з метою уникнення правових колізій;

- кодифікацію відібраного законодавства у сфері соціального страхування для уніфікації його правового поля і відокремлення від соціальної допомоги та інших видів соціального забезпечення;
- оптимізацію наявних елементів соціального страхування з урахуванням рекомендацій міжнародних експертів.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що система соціального страхування є основним інститутом соціального захисту в умовах ринкової економіки, покликаним забезпечити реалізацію конституційного права економічно активних громадян на матеріальне забезпечення по досягненню похилого віку, у випадку хвороби, часткової чи повної втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття тощо.

Світовий досвід доводить, що на ефективність системи соціального страхування впливають два основні чинники – адекватність формального інституціонального середовища і стабільний рівень ресурсного забезпечення. Метою України є розвиток комплексної системи соціального страхування, формування якої повинно здійснюватись у кілька етапів: спочатку забезпечити мінімальний набір базових виплат соціального страхування для всіх категорій населення, тобто мінімальний пакет соціального забезпечення. Пріоритетами при цьому є надання базового захисту доходів і доступного медичного страхування. Після реалізації таких фундаментальних заходів можна переходити до побудови наступних рівнів соціального захисту залежно від подальшого економічного розвитку та розширення фінансових можливостей.

Список використаних джерел

1. Безугла В. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Загірняк, Л. П. Шаповал. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 208 с.
2. Дудник Т. А. Формування та розвиток соціального страхування в Україні / Т. А. Дудник, В. О. Євсєнко // Економічний простір. – 2011. – № 45. – С. 138–147.
3. Загреба І. Л. Напрями реформування системи соціального страхування в Україні / І. Л. Загреба // Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. – 2009. – № 16. – С. 284–290.
4. Карамішева Л. Є. Соціальне страхування як складова соціальної політики / Л. Є. Карамішева // Людина і політика. – 2010. – № 8. – С. 221–229.
5. Мальований М. І. Історія розвитку соціального захисту у світі / М. І. Мальований // Інноваційна економіка. – 2011. – № 22. – С. 253–258.
6. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 2. – С. 20–24.
7. Павлов В. І. Реформування соціального страхування в Україні : монографія / В. І. Павлов, М. Г. Олівєська. – Рівне : НУВГП, 2009 – 200 с.
8. Радецька О. О. Особливості реформування системи соціального страхування в Україні / О. О. Радецька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – Т. 1. – С. 172–174.

9. Рівчаченко С. Б. Становлення та розвиток соціального страхування в країнах ЄС / С. Б. Рівчаченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 5/1. – С. 191–196.
10. Социальное страхование : учеб. пособие / Н. В. Фещенко, С. В. Нуйкина. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2006. – 147 с.
11. Суханова А. Еволюція розвитку соціального страхування [Електронний ресурс] / А. Суханова. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_5_2011_11_15_16/evoljucija_rozvitku_socialnogo_strakhuvannja/7-1-0-166.
12. Дані з офіційного сайту статистики країн ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org>.
13. Дані з офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Козорез Г. Г.

Зарубежный опыт формирования эффективных институтов социального страхования

Исследованы исторические предпосылки развития социального страхования в ряде стран мира. Проанализированы ключевые институциональные характеристики отдельных национальных систем социального страхования. Выделены концептуальные компоненты формирования цивилизованного института социального страхования, которые основаны на передовых достижениях, и определены приоритетные направления их развития для Украины.

Ключевые слова: *социальные риски, социальное обеспечение, институт социального страхования, пенсионное страхование, страхование от безработицы, страхование здоровья, страхование от несчастных случаев на производстве.*

Kozoriz G. G.

Foreign experience of developing the effective institutions in the social insurance area

The article considered the functioning of the historical background of the development of social insurance in a number of countries. Key institutional features of national social insurance systems are studied. Conceptual components of forming civilized social security institute, based on the advanced achievements, and their priorities for Ukraine are defined.

Key words: *insurance market, insurance premiums, insurance globalization, integration, global challenges, modernization.*

Козоріз Григорій Георгійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).